

Mumien i Jäts kyrka – Morbidturism i 1800-talets Småland

Andreas Alm

När det rapporterades i Nya Dagligt Allehanda år 1866 att en "förstenad prest" upptäckts i Kemi kyrka i Finland yttrades tvivel från vissa håll.¹ En annan dagstidning manade till försiktighet kring upptäckten, eller "det kemiska fenomenet" som det så fyndigt benämndes, och menade att bekräftelse från vetenskapsmännen borde inväntas innan man slog på den stora trumman. Det kunde ju vara så enkelt, skrev man, att jorden så långt norrut aldrig fullt ut tinades upp och att det därför endast rörde sig om ett stelfruset lik som undgått förruttnelse. Det fanns flera exempel på detta från Grönland informerades man läsarna om.²

Jäts gamla kyrka omkring sekelskiftet 1900. Sakristian med fröken Eketräs grav syns i anslutning till koret i höger sida på bilden. Fotografiet tillhör Mandelgrenska samlingen men är tillkommit efter hans död. Mandelgrenska samlingen, kyrkofotografier, Småland, Folklivsarkivet i Lund.

Spekulationerna fick svar i en insändare till Dagens Nyheter. Det var signaturen M–n, bakom vilken den resande konst- och kulturhistorikern Nils Månsson Mandelgren dolde sig, som upplyste läsarna om ett besök i småländska Jäts kyrka några decennier tidigare då han hade tagit i beaktning kvarlevorna av en ung kvinna, mellan 18–20 år, som grävts fram vid en ombyggnation av kyrkan under 1700-talet. Den unga kvinnan var mörkbrun och så välbehållen att "[t]ill och med näsan finnes, men håren äro affallna". Hon var alldeles stel och då man knackade på henne gav hon ifrån sig ett ihåligt ljud.³ Mandelgren uttryckte osäkerhet i insändaren huruvida hon var balsamerad eller förstenad, men trodde på det förra.⁴ I sina anteckningar har han emellertid betvivlat balsameringen och menat att hon endast torkat på grund av den torra jordmånen.⁵

Då han var där (1848) vilade hon under en lucka i sakristians golv, placerad i en omålad likkista som församlingen låtit tillverka åt henne. Han skrev att hon hade "en svart mössa på hufvudet, som blifvit funnen på samma gång, och var öfverhöjld med ett lakan, gifvet af en församlingsbo; för öfrigt naken".⁶ En sägen cirkulerade inom socknen, berättade han, om att det var de jordiska kvarlevorna efter en viss "fröken Ekestubbe".⁷ Det är tydligt att hans minne svikit honom något då det korrekta namnet enligt sägnen är "fröken Eketrä", och detta vet vi då Mandelgren varken var den första eller sista som rapporterade om denna mystiska, unga dam som vilade under Jäts sakristia.

Syftet med föreliggande artikel är att belysa fenomenet morbidturism i 1800-talets Småland genom exemplet med den så kallade "fröken Eketrä" och hennes mumie i Jäts kyrka. Artikeln undersöker hur lockelsen i det ovanliga och obehagliga attraherade besökare till orten, samt hur denna nyfikenhet bidrog till att sägner uppstod, förändrades och utvecklades över tid. Artikeln visar hur döden kunde bli en turistattraktion och hur folklore kring den formas utifrån samtidens fascination, värderingar och moral.

FRÖKEN EKETRÄ I JÄTS GAMLA KYRKA

Jäts socken är belägen i Småland vid sjön Åsnens östra strand, endast två och en halv mil direkt söder om Växjö. I början av 1200-talet uppfördes en romansk kyrka med ett rektangulärt långhus och ett något mindre kor. Takstolen har dendrokronologiskt daterats till 1226.⁸ År 1733 uppfördes en ny sakristia som ersatte en äldre och trängre. Redan 1735 tillkom här målningar på tak och väggar utförda av Carl Ruth.⁹ I början av 1790-talet tillkom ytterligare målningar, utförda av Johan Christian Zschotzscher.¹⁰ När Mandelgren besökte kyrkan var han föga imponerad och beskrev dem som "utförda utan ringaste talang".¹¹

Under 1800-talet revs eller byggdes flera medeltidskyrkor om då de inte ansågs tillräckliga för de växande församlingarna, och även i Jät var problemet påtagligt. Den gamla

kyrkan kunde endast "beqvämligen" inhysa 180 personer samtidigt som församlingen uppgick till 1000 personer under 1880-talet. Redan 1843 framgår av protokoll från sockenstämman att det fördes diskussioner kring att uppföra en ny kyrka.¹² År 1857 bestämde man att en ny kyrka skulle byggas då ekonomin tillät, men först på 1880-talet tycks man åtminstone varit överens om att det var dags, dock inte om var den skulle stå. Flera medlemmar ville bygga på den gamla kyrkplatsen som var centralt belägen och den gamla kyrkogården kunde fortsätta brukas vilket ansågs vara ekonomiskt lönsamt. År 1885 sköts nybygget upp tio år och 1895 sköts det upp ytterligare, denna gång på obestämd tid. 1902 donerade baron August Wilhelm Rappe mark för upprättandet av en ny kyrka och 1905 stadfästes arkitekten Erik Lallerstedts ritningar, vilka modifierades 1907. År 1908 påbörjades byggarbetet på den nya kyrkan som kunde invigas 1910.¹³ När den stod klar flyttades inventarier över från den gamla, bland annat predikstolen, nummertavlor, nattvardssilver och klockor.¹⁴

Församlingen försökte sälja den gamla kyrkan och klockstapeln till staten år 1909, men fick avslag. Året därpå ansökte man om tillåtelse att låta den förfalla, men Kungliga Vitterhetsakademien rekommenderade att den bevarades. Man iordningställde taken men det skulle dröja in på mitten av 1900-talet innan några större reparationer genomfördes och kyrkan kunde återinvigas år 1974.¹⁵

SAMUEL ROGBERGS HISTORISK BESKRIFNING OM SMÅLAND

Den tidigaste redogörelse vi har beträffande "fröken Eketrä" dyker upp år 1770. Det är prästen och topografen Samuel Rogberg som beskriver kyrkan i sin historiska skildring av Småland:

En annan märckwärdig omständighet, som på detta ställe förekommer, förtjenar at anföras. Då framl. Ryttmäst. Ugglas för wiss pass 30. år sedan, lät upkasta mullen under Sacristian, för at bygga sig en graf, fanst uti jorden, på några alnars djup en mennisko kropp af qwinno-könet. Swepningen och kistan war så aldeles förmultnad, at icke tecken deraf syntes, så at kroppen låg aldeles bar. Denna kropp war af ålder hel swart och skinnet utspändt, så at när man slog deruppå gaf det ljud ifrån sig som af en trumma. För öfrigt war kroppen ganska hård och lätt, hwaraf synes troligt, at inälfworne antingen blifwit föruttnade eller uttagne. Hwilken denna person warit, eller på hwad tid hon blifwit begrafwen, är aldeles obekant; det synes jämwäl böra misstänkas, at genom balsamering desse kroppar blifwit från föruttnelse förwarade, så wida på andra ställen i denna orten inga balsamerade kroppar blifwit fundne. Eller männe sielfwa jordens beschaffenhet warit til desse kroppars bewarande ifrån förgängelsen wållande?"¹⁶

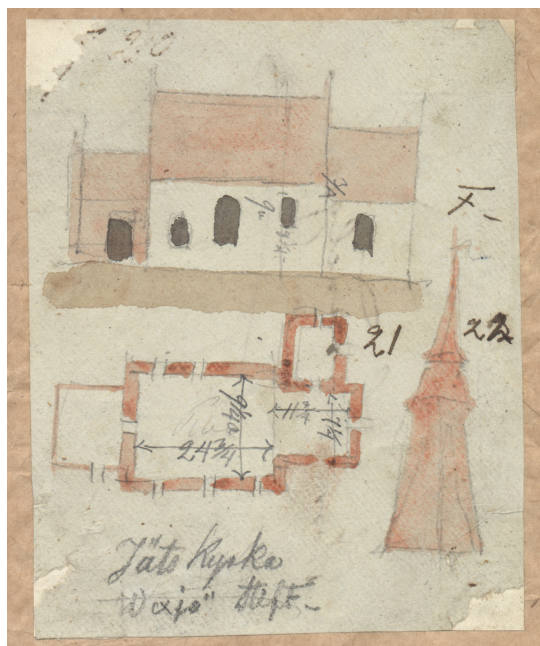
Det så kallade uggliska gravkoret var det som byggdes år 1733 av ryttmästaren Bengt Ugglas (1693–1747), innehavaren av Jätsberg. Det anges här att både kista och insvepning var så förmultnade att det inte fanns några spår av dem, vilket överensstämmer med Mandelgrens beskrivning. Dock så nämns inget om den av Mandelgren beskrivna svarta mössan som skulle varit funnen vid tillfället. Vad som är intressant är att det enligt Rogberg ännu år 1770 var okänt om vem hon var, vilket vi får anledning att återkomma till.

Uppmärksamma läsare noterar dessutom att Rogberg skriver om kroppar i plural. Det hittades nämligen ytterligare en kropp i kyrkan, den tillhörande Per Sjöblad till Gimatorp och Helgåker. Rogberg skriver:

Dennes lik, som på stora gången mittemot Predikstolen är begrafwit, finnas ännu wara oförmultnat; ehuru det snart 100:de år legat i jorden. Det är klädt uti Sjömans dräkt, af randigt tyg med hwita Sten-knappar uti; röda strumpor och grofwa skor med röda band uti, hafwandes swärdet liggande på bröstet. Af denna swepning skulle tyckas, at han snarare warit Sjö-Officer, ehuru det twert om berättas i deß Epitaphio.¹⁷

1800-TALET MORBIDTURISM

Jäts kyrka med sin "mumie" blev ett populärt turistmål för nyfikna resenärer under 1800-talet, framför allt under seklets andra hälft. I flera dagstidningar publicerades artiklar som rekommenderade förbi-resande att avlägga ett besök, exempelvis i Jönköpings tidning år 1882 där ett brev från en resenär uppmanade till ett kyrkobesök då kyrkan i synnerhet "för vänner af antiqviteter har föremål af ovanlig beskaffenhet att visa".¹⁸ Bland annat beskrevs mumien som ett "fullkomligt bibehållet lik" som tack vare jordens beskaffenhet blivit torkat och låg "omgifvet af lemningar efter en ekkista och en klädsel, som delvis bestått af sammet".¹⁹

Teckning av Jäts gamla kyrka och klocktorn. Mandelgrenska samlingen 4:VI (Växjö stift), Folklivsarkivet i Lund.

Brevskrivaren, som uppgav att uppgifter inhämtats från socknens skollärare, återger uppgiften om sägnen som gör sig gällande att det är en "fröken Eketrä" och hänvisade till Peter Wieselgrens *Ny Smålands beskrifning* där det framgår att ätten Eketrä var en sidogren av Vasaätten. Det var Gustav Vasas son, Hertig Magnus av Östergötlands son Sven som hade adlats med namnet Eketrä år 1607. Dennes sonson var i sin tur Johan Eketrä, som enligt ett epitafium i Södra Rottne gamla kyrka var "Herre till Varetorp, Lidhem och Björkö" och som enligt sägnen skulle vara far till fröken Eketrä som skulle ha dött under ett besök i Jätt.

Brevskrivaren ansåg att dessa omständigheter delvis besannade sägnen och drog utifrån det även slutsatsen att resten troligtvis var sant. Det skulle vara svårt att förklara hur berättelsen uppkommit om hennes identitet var okänd vid påträffandet. Och skulle Uggla låtit placera henne i det gravkor han byggt åt sig själv om hon var anonym? Dessutom, argumenterades det, fanns det ett epitafium i Bergs gamla kyrka som bevisade att Johan Eketrä hade haft en son, vilket innebar att han troligtvis varit gift och som i sin tur betydde att han sannolikt även hade haft döttrar.²⁰

En insändare i Värnamoposten 1888 upplyste läsarna om mumiers karaktär eftersom de flesta aldrig hade fått tillfället att se en mumie. Insändarförfattaren hade däremot själv varit i Jäts kyrka och sett fröken Eketrä och ansåg det fanns flera myter om mumier som borde redas ut: "Somliga säga, att balsamerade lik falla som falaska, då man rör wid dem, andra åter deremot påstå, att det ljuder liksom då man slår på en tunna. Detta är icke sanning. De äro elastiska eller spänstiga. Jag har varit uti grafkoret och sjelf gjort mig öfvertygad herom".²¹ Insändaren uppger även, i motsats till Mandelgren, att håret ännu var kvar på huvudet och att tänderna lyste vita i munnen. Dessutom hävdades det med bestämdhet att hon var balsamerad.²²

Fröken Eketrä blev så känd under 1800-talet att till och med Göteborgshumorn gjorde sig lustig på hennes bekostnad. Den i Göteborg baserade skämttidningen Kurre Glunten skämtade om hennes styvhet i relation till efternamnet, möjligen med hänsyn till adelsdamers förnämhet. Att det skulle vara just en fröken *Eketrä*, skrev man, som skulle "hålla sig styfvare än vanliga stofthyddor, det kunna hvarken vi eller en af Drottningens hofdamer förneka".²³

Dessutom började det med tiden utvecklas ytterligare sägenstoff kring hennes mystiska bakgrund. En besökare beskriver sin kyrkvisit i Göteborgs Aftonblad år 1903:

Folksägnen påstår, att sagda fröken i lifstiden varit ovanligt vacker men också åtskilligt högmodig öfver sin skönhet. Hon dog vid blott tjugo års ålder, men till straff för sitt högmod får hon nu ej förmultna utan måste till domedag ligga som ett svartbrunt, fult spektakel till allmänt beskådande och en varnagel för alla högfärdiga. Så berättas det. Och tros.²⁴

Högmodet, en av de sju dödssynderna, hade nu förts till hennes brottsregister. Att ända in på domedagen behöva sona för livstidens synder var en vanligt förekommande kristen tematik inom folktron. Ett känt exempel är Jerusalems skomakare, även kallad Den vandrande juden, som enligt traditionen nekade Jesus vila under korsvandringen till Golgata. Som straff blev han själv tvungen att, utan vila, vandra omkring på jorden ända till tidens slut. Gotthard Carlsson som själv mindes berättelserna om fröken Eketrä från sin barndom kommenterade sägenbildningen i Svenska Turistföreningens årsskrift

med att den uppkommit ur "den primitiva fantasien, vilken gärna sätter ett omulnat lik i förbindelse med ett fasansfullt brott, som ej blivit sonat".²⁵

Några år in på 1900-talet tycks man slutligen haft ambitionen att sätta stopp för mumiesafarin. I 1905 års visitationsprotokoll heter det:

Beträffande det under sakristians golf uti en öppen kista förvarade liket af - såsom det antages - en fröken Eketrä lämnades den föreskrift, att detsamma skulle för framtiden på betryggande sätt blifva skyddadt i grafven.²⁶

Anita Liepe ska ha tolkat det som att man då försedde kistan med ett lock men enligt P.G. Vejde ska det ännu år 1913 varit möjligt för en besökare att få sig en glimt av fröken Eketrä.²⁷

FOTOGRAFIET I MANDELGRENSKA SAMLINGEN

I Mandelgrenska samlingen på Folklivsarkivet finns ett fotografi av fröken Eketrä från 1878. Fotografen har stått vid sakristians golvlucka och riktat kameran ner i mörkret mot den öppna kistan.

Men vem tog bilden? Mandelgren införskaffade en kamera under 1870-talet och använde den vid ett fåtal tillfällen, bland annat lät han fotografera stolsdynor i skånska Sjököp år 1872 (eller 1873).²⁸ Därför är det inte otänkbart att han själv tog fotot. Samtidigt nämns inget om ett besök i Jät i hans resejournal för det aktuella året, men å andra sidan är inte alla orter utskrivna där.

En annan möjlighet är att han fick eller köpte bilden av någon annan, vilket inte heller är osannolikt. Under 1870-talet skickade Mandelgren brev till flera vänner och bekanta runt om i landet med önskemål om fotografier av människor från deras landskap, helst iklädda folkliga dräkter.²⁹ Mandelgrenska samlingen innehåller över 300 porträtt insamlade på detta sätt, vilket gör det fullt möjligt att fotografiet av fröken Eketrä kom från någon i hans kontaktnät.

FRÖKEN EKETRÄ?

Var det verkligen en dotter till Johan Eketrä som låg begravnen i Jäts sakristia? Det som talar emot är att ingen av de äldsta källorna från 1700-talet kunde identifiera henne. Rogberg betonade att det var "aldeles obekant" vem hon var, trots att han sannolikt förhört sig om saken. Artikeln från 1882 hävdade att "hvem mumien i lifstiden varit, var enligt Tuneld obekant till och med under den senare hälften av 1700-talet". Tuneld bör vara den svenske geografen Eric Tuneld (1709–1788), som publicerade ett omfattande verk om Sveriges geografi. Att ingen av dessa tidiga källor kunde ge henne en identitet tyder på att sägnen uppkom senare.

Fotografi av "fröken Eketrä" under en lucka i sakristian på Jäts kyrka. På fotografiet står: Mumi sedd i Jäts kyrka under sakerstigan 1878. Småland. Mandelgrenska samlingen 2:3, Folklivsarkivet i Lund.

Argumentet från 1882 års artikel, att ätten Eketrä ägde godset Lidhem på 1600-talet och att detta skulle styrka sägnens trovärdighet, är knappast övertygande. Sägner kopplas ofta till namnkunniga personer i bygden, och adeln var sällan förskonad. När nyfikenheten kring flickans identitet väcktes har det varit naturligt att spekulera i anknytning till närbelägna adelsätter – och Eketrä blev en tänkbar kandidat.

Att sägenstoffet har utvecklats över tid framgår tydligt av källmaterialet: från att personen är helt okänd under 1700-talet, till att hon under 1800-talet framställs som en namnlös dotter till en godsinnnehavare, för att slutligen få en bakgrundshistoria där hon straffas för högmod.

Ortsbefolkningens agerande – att bygga nya likkistor, svepa henne i nya lakan och visa upp henne för nyfikna besökare – vittnar om hennes betydelse och bidrog till att väcka fantasin kring hennes bakgrund, en fantasi som knappast kan betraktas som tillförlitlig. Hennes verkliga identitet är fortfarande okänd.

Berättelserna om fröken Eketrä visar hur döden och det ovanliga kunde förvandlas till en turistattraktion under 1800-talet. Fascinationen för det makabra lockade besökare till Jäts kyrka och skapade grogrund för spekulationer och sägner – berättelser som inte bara levde vidare, utan också förändrades i takt med tidens värderingar och föreställningar. Från anonym mumie till högmodig adelsdam som straffas för sina synder visar exemplet hur folklore aldrig är statisk, utan ständigt formas av nyfikenhet, moral och samtidens behov av att tolka det okända.

NOTER

1. Det påstods samtidigt att flera dylika fynd tidigare hade gjorts i Öfwer- och Neder-Torne.
2. Malmö handels- och sjöfartstidning 30/1 1866.
3. Mandelgren, Nils Månsson, 1866, En förstenad flicka, i Dagens Nyheter, 26/1 1866.
4. Mandelgren, Nils Månsson, 1866, En förstenad flicka, i Dagens Nyheter, 26/1 1866.
5. Mandelgrenska samlingen 5:6 (Växjö stift), Folklivsarkivet i Lund.
6. Mandelgren, Nils Månsson, 1866, En förstenad flicka, i Dagens Nyheter, 26/1 1866.
7. I sina personliga anteckningar uppger han även namnet Ekrot.
8. Gullbrandsson, Robin, 2021, Mellan himmel och rum. *Kunskapsläget om medeltida taklag i svenska kyrkor 2020*, Rapport från Västergötlands museum & Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet 2021, s. 53.

9. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977, s. 23.
10. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, s. 27.
11. Mandelgrenska samlinge 5:VI (Växjö stift), Folklivsarkivet i Lund.
12. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977, s. 61.
13. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977, s. 61ff.
14. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977, s. 24.
15. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977, s. 24f.
16. Rogberg, Samuel, 1770, *Historisk beskrifning om Småland i gemen i synnerhet Kronobergs och Jönköpings Lähner, från äldsta, til närwarande tid om Theß Polities Naturel-Historia*, s. 167f.
17. Rogberg, Samuel, *Historisk beskrifning om Småland i gemen i synnerhet Kronobergs och Jönköpings Lähner, från äldsta, til närwarande tid om Theß Polities Naturel-Historia*, 1770, s. 166f.
18. Jönköpings tidning 4/11 1882.
19. Jönköpings tidning 4/11 1882.
20. Jönköpings tidning 4/11 1882.
21. Värnamoposten 7/4 1888.
22. Värnamoposten 7/4 1888.
23. Kurre Glunten. Skämtsam Veckotidning med "Gubbar", 9/4 1887.
24. En visit hos en väl konserverad dam. En intressant kyrka, Göteborgs aftonblad, 28/3 1903.
25. Carlsson, Gotthard, 1916, Två ödekyrkor i Varend, *Svenska Turistföreningens årsskrift*, s. 89–98, s. 94.

26. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977. s. 51.
27. Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm, 1977. s. 51.
28. Mandelgrenska samlingen 1:6, 1095, Folklivsarkivet i Lund. Mandelgrens resejournal anger att han besökte Sjököp 1873. Det finns även flera teckningar daterade till samma år. Men på fotografierna står 1872. Detta är dock tillskrivet i efterhand så troligtvis är det minnet som har sviktat.
29. Avdelning 2 i Mandelgrenska samlingen består av " Fotografiska porträtt som visa nationalkaraktärerna inom de olika provinserna". Han var intresserad både av det fysiska utseendet och klädedräkten och fotografierna är sorterade landskapsvis.

REFERENSER

LITTERATUR

- Carlsson, Gotthard, 1916, Två ödekyrkor i Varend, *Svenska Turistföreningens årsskrift*, s. 89–98.
- Gullbrandsson, Robin, 2021, *Mellan himmel och rum. Kunskapsläget om medeltida taklag i svenska kyrkor 2020, Rapport från Västergötlands museum & Hantverkslaboratoriet*, Göteborgs universitet 2021.
- *Jönköpings tidning* 4/11 1882.
- Kurre Glunten. Skämtsam Veckotidning med "Gubbar", 9/4 1887.
- Liepe, Anita, 1977, *Jäts kyrkor*, Kinnevalds härad, Småland band V: 2, Volym 173 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Almqvist & Wiksell International Stockholm.
- *Malmö handels- och sjöfartstidning* 30/1 1866.
- Mandelgren, Nils Månsson, 1866, *En förstenad flicka*, i *Dagens Nyheter*, 26/1 1866.
- Rogberg, Samuel, 1770, *Historisk beskrifning om Småland i gemen i synnerhet Kronobergs och Jönköpings Länner, från äldsta, til närvarande tid om Theß Polities Naturel-Historia*.
- *Värnamoposten* 7/4 1888.

OTRYCKTA KÄLLOR

- Mandelgrenska samlingen, Folklivsarkivet i Lund.